

9. Шелов Д. Б. К истории обращения пантикапейских медных монет / Д. Б. Шелов // Нумизматика античного Причерноморья. — К. : Наукова думка, 1982. — С. 45–50.
10. Шуст Р. М. Нумизматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні / Роман Мар'янович Шуст. — К. : Знання, 2007. — 371 с.

Ягузинська А. С.

Типологія і процес розвитку скроневих кілець у в'ятичів

Скроневі кільця — одні з найпопулярніших жіночих прикрас слов'янських племен, їх знаходять в великій кількості по всій території розселення слов'ян, зокрема у в'ятичів. Оскільки скроневі кільця знаходять в основному в районі голови, зокрема скроні, то їх відносять до категорії головних прикрас. Дослідженням скроневих кілець займались багато вчених. Одним з перших дослідників нашої проблеми був академік А. В. Арциховський, в його фундаментальній праці «Курганы вятичей» розроблено детальну класифікацію прикрас та наведено хронологічні межі їх існування. На його дослідженнях ґрунтуються праці інших істориків [2].

Класифікацію скроневих кілець переглянула і доповнила В. П. Левашова, а саме — у відділі семилопатових кілець вона виділяє сім типів [3]. Т. В. Равдіна багато праць присвятила вивченню саме прикрас в'ятичів, їх типології та хронології [5, 6, 7]. Цінним дослідженням є праця «Земля вятичей: К истории населения бассейна верхней и средней Оки в IX–XIII вв.» Т. М. Нікольської, де можна знайти інформацію щодо знаходження скроневих прикрас в курганах та поселеннях в'ятичів різного періоду [4].

Останнім часом з'явилися нові дані археології, які вимагають перегляду і доповнення існуючих характеристик

скроневиx кілець. Крім того, залишаються відкритими багато питань, котрі потребують подальшого дослідження. Так, являється дискусійним етнічна приналежність найдавнішого типу семилопатевиx та їх еволюція в кільця «в'ятичського» типу. Також уточнення і узагальнення потребує хронологія побутування скроневиx кілець.

В даній статті досліджено різноманіття скроневиx кілець на території розселення племені в'ятичів, розглянуто типи лопатевиx кілець та прослідковується історія їх розвитку.

До сьогодні немає однозначних даних про їх конструктивний зв'язок з жіночими головними уборами та способом носіння, археологічні дані дають нам декілька версій.

Перший спосіб — кільця прикріпляли до головного убору (шерстяної стрічки, шкіряного ремінця, полоси тканини або головного убору більш складної конструкції). По другому способу кільця вплітали в волосся або прикріпляли до нього стрічками. Також іноді їх протягували в вушні раковини, тобто носили як сережки [8, с. 85]. Багато дослідників повністю заперечують такий спосіб, зокрема Г. Ф. Корзухіна та Б. О. Рибаків, але на сьогоднішній день можна вважати його визнаним. Підтвердженням служать медико-криміналістичні дослідження скроневиx кілець з залишками шкіри (до цього їх вважали частиною головного убору) А. С. Агапова. Всі п'ять екземплярів шкіри, які він аналізував, мали антропологічне походження: частини вушної раковини; крім того, в них була різна кількість отворів для прикрас [1, с. 100–103].

Скроневі кільця також мають велику різноманітність, на сьогоднішній день їх класифікацію найточніше надала В. П. Левашова. Так, можна назвати чотири групи зі своїми підгрупами: 1) дротові; 2) щиткові; 3) променеві та лопатеві; 4) намистні [3, с. 20].

Для в'ятичів характерними вважаються семилопатеві скроневі кільця, але, безумовно, на їх території знаходять досить багато інших. Лопатеві кільця вважають найпоширенішими після дротових, загальна кількість знахідок становить 13 % від всієї кількості, вони вважаються подальшим розвитком променевих [3, с. 21].

Кільця типу «сільце» являються перехідною формою між променевими та лопатевими [3, с. 30]. Іноді їх називають «деснянськими», але сьогодні відомо набагато більше знахідок кілець такого типу в Верхньому Пооччі та Москворіччі, ніж в межиріччі Сожу та Десни, тому така назва являється недоречною. Оскільки вони були розповсюджені і на території радимичів, то питання їх етнічної приналежності залишається відкритим [9, с. 158–159]. Погляди науковців не співпадають, наприклад, В. П. Левашова та Т. В. Равдіна не зв'язують їх з конкретним плем'ям. А. В. Григор'єв вважає, що вони були характерними для в'ятичів XI ст., і багато дослідників називає їх прототипом простих семилопатевих «в'ятичських» кілець. Спочатку вони були датовані X–XI ст., але пізніші уточнення змістили датування на середину-початок другої половини XI ст., що було обумовлено їх невеликою кількістю та відсутністю розвитку зовнішнього виду [5, с. 219–223].

Лопатні скроневі кільця виділяються в семилопатеві, п'ятилопатеві та трьохлопатеві. Розроблена детальна класифікація їх еволюції: перший тип — прості, котрі стоять окремо; інші більш складні — зрощенозубцеві, решітчасті, підзорчасті, ажурні, мереживні, семиязичкові прості, семиязичкові підзорчасті, семиязичкові мереживні, п'ятилопатні прості, п'ятилопатеві підзорчасті, п'ятиязичкові мереживні, трьохлопатеві мереживні [6, с. 136].

Простих семилопатевих кілець знайдено досить багато, їх кількість становить більше 90 % від всіх семилопатевих. Перший етап їх еволюції становлять кільця невеликих розмірів, без бокових кілець і з лопатями каплевидної форми, орнаментовані тільки щитки. Наступний етап — кільця без бокових кілець, але вже не з каплевидними, а з округленими лопатями. Такі прикраси знайдені, наприклад, в курганному могильнику рубежу XI–XII ст. [4, с. 36]. Потім змінився орнамент щитка — він почав заходити на лопаті. Як правило, другий орнамент зв'язаний з новою формою лопаті — сокировидною. Також з'являються бокові кілечка та значно збільшується їх розмір (з $4,5 \times 4$ збільшуються до 9×8 см). Такі скроневі кільця датують другою половиною XII–XIII ст. [6, с. 138–140].

В XIII ст. з'являються семилопатеві розвинені та трьохлопатеві, розміри яких являються найбільшими серед прикрас цієї групи. Вони часто супроводжуються складними лопатними кільцями (решітчастими, підзорчастими, ажурними, мереживними). Відділ трьохлопатевих — найменший, він представлений ажурними (XIII ст.) та мереживними кільцями (XIII – поч. XIV ст.) [7, с. 128–129].

П'ятилопатеві прості скроневі кільця не є пізнішими похідними від простих семилопатевих, оскільки вони датуються тільки XII ст. і зникають в XIII ст. [3, с. 35]. Їх різноманіття не таке багате, існує тільки декілька типів (прості та підзорчасті), а типи зрощенозубцевих, решітчастих та першого варіанта загнутолопатевого не виявлені [2, с. 52–54].

Отже, скроневі кільця являються одними з найпоширенішими жіночими прикрасами у слов'янських племен. У племені в'ятичів типовими вважаються лопатні. Вони пройшли довгий розвиток і поділяються на 13 типів: 1) прості; 2) складні, куди входять всі інші 12 видів. З'явившись в

XI ст., вони зустрічаються протягом всієї історії існування племені. Окремі екземпляри зустрічаються до першої половини XIV ст. Серед сучасних вчених побутує думка, що ці скроневі розвилися з «найдавніших» лопатевих кілець.

1. Агапов С. А. О способах ношения височных колец / С. А. Агапов, Т. Г. Сарачева // Российская археология. — М., 1997. — № 1. — С. 99–108.
2. Арциховский А. В. Курганы в вятичем / Артемий Владимирович Арциховский. — М. : Ранион, 1930. — 223 с.
3. Левашова В. П. Височные кольца / В. П. Левашова // Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. / Труды ГИМ. — Вып. 43. — М., 1967. — С. 20–39.
4. Никольская Т. Н. Земля вятичей: К истории населения бассейна верхней и средней Оки в IX–XIII вв. / Татьяна Николаевна Никольская. — М. : Наука, 1981. — 296 с.
5. Равдина Т. В. Типология и хронология лопастных височных колец / Т. В. Равдина // Славяне и Русь. — М. : Наука, 1968. — С. 136–142.
6. Равдина Т. В. Древнейшие семилопастные височные кольца / Т. В. Равдина // Советская археология. — М. : Наука, 1975. — № 3. — С. 218–223.
7. Равдина Т. В. Хронология «вятичских» древностей / Т. В. Равдина // Архив ИА РАН. P-2, № 2154. — М., 1975. — С. 119–130.
8. Сабурова М. А. Женский головной убор у славян (по материалам Вологодской экспедиции) / М. А. Сабурова // Советская археология. — М. : Наука, — 1974. — № 2. — С. 85–97.
9. Степанова Ю. В. Могильник Сельцо в верховьях Западной Двины по данным археологии / Ю. В. Степанова // Вестник ТвГУ. Серия «История». — Тверь, 2014. — № 4. — С. 155–164.

Бруяко П. І.

Пісні трубадурів як джерела з історії перших хрестових походів

Епоха хрестових походів знайшла відображення в європейській літературі XI–XIII століть. Хрестові походи були постійним соціально-політичним фактором життя Західної Європи, тому ідеологія та практика хрестових походів не могли не відбитися в словесності західноєвропейського середньовіччя. Чотири перших хрестових походи співпали